VOLTAIRE ȘI PROBLEMA COLONIALĂ

DE

V. CRISTIAN

Multilaterala activitate a lui Voltaire a constituit obiectul a deosebit de numeroase lucrări; dar, deși acestea merg uneori pînă la cercetarea unor amănunte cu totul neesențiale, unele probleme privind activitatea și concepțiile sale nu au intrat totuși în sfera preocupărilor istoricilor decît în mod cu totul incidental. Acest fapt se explică și prin multitudinea de probleme întîlnită în opera iluministului francez dar și prin orientarea numai spre anumite probleme a cercetătorilor, burghezi în majoritatea lor.

Lucrarea de față își propune să abordeze tocmai o asemenea problemă neglijată pînă în prezent — felul cum apreciază Voltaire fenomenul colonial. Analiza acestei probleme este de natură să contribuie la precizarea unor aspecte ale ideologiei sale; ni s-a părut însă mai ales deosebit de interesant ca, în condițiile descompunerii sistemului colonial al imperialismului și a unei avalanșe de teorii colonialiste și neocolonialiste, să urmărim cum este apreciat fenomenul colonial de către unul din pregătitorii ideologici ai victoriei capitalismului.

Firește că în opera lui Voltaire, ca și în opera celorlalți gînditori progresiști contemporani, fenomenul colonial nu ocupă un spațiu preponderent și faptul acesta își are explicațiile sale, determinate de situația istorică concretă în care au activat. „Principala sarcină a gîndirii filozofice existente în Franța secolului XVII a fost bătălia împotriva iobăgiei în instituții și în idei, lupta împotriva religiei, teologiei și a rămășițelor scolasticii medievale"[1]. Era imposibil însă ca într-un secol în care interesul față de America, Asia, Africa, trezit de marile descoperiri geografice de la sfîrșitul secolului XV, era menținut de numeroasele însemnări de călătorie sau de lucrări cu pretenții științifice, într-un secol în care expansiunea colonială capătă un nou avînt și în

---

[1] *Istoria filozofiei*, I, Editura științifică, Buc. 1958, p. 440.

care lupta pentru colonii a puterilor europene devine deosebit de acută — este suficient să menţionăm Războiul de şapte ani — filozofii francezi, enciclopedişti prin formaţie şi prin preocupări, să nu dea atenţie acestei probleme. Interesul faţă de fenomenul colonial este vizibil mai ales la Voltaire care îi consacră un spaţiu mult mai mare decît ceilalţi mari gînditori ai secolului său. Au contribuit la aceasta, fireşte, şi spiritul său universal, curiozitatea aproape maladivă, concepţiile sale asupra istoriei universale; în explicarea acestui interes nu trebuie omise însă nici alte cauze.

Voltaire a fost nu numai un exponent al intereselor burgheziei, ci a fost el însuşi un burghez autentic; este cunoscut faptul că a reuşit să adune o avere imensă. Această avere şi tendinţa de a şi-o spori l-au determinat, printre altele, să devină acţionar al Companiei franceze a Indiilor[2], fiind deci interesat în reuşita afacerilor ei; pierderile suferite de aceasta vor avea repercusiuni asupra averii sale[3]. El participă, de asemenea, şi la alte acţiuni maritime şi comerciale.[4] Nu trebuie uitate nici încercările lui Voltaire de a juca un rol în politica europenă[5] care aveau să-l facă la un moment dat să încerce determinarea unei anumite schimbări în politica colonială a Franţei; în 1759 el sugera guvernului francez, în urma unei oferte făcute de englezi prin intermediul fratelui lui Pitt, să vîndă Angliei Canada[6]. Încercarea aceasta, ca şi cea de a orienta politica Franţei spre Lousiana[7], va eşua; ea va prilejui însă lui Voltaire numeroase aprecieri asupra politicii coloniale a Franţei. Să notăm, în sfîrşit, lupta sa îndelungată pentru reabilitarea memoriei lui La Bourdonnais şi Lally-Tolendal, în cursul căreia va face multe observaţii interesante pentru tema pe care o discutăm.

Manifestîndu-şi, din motivele menţionate, interesul pentru problema colonială, filozoful francez a căutat să se informeze cît mai amplu asupra ei. Opera, ca şi catalogul bibliotecii sale, atestă că el a cercetat numeroase lucrări asupra popoarelor din celelalte continente — şi aceste lucrări nu sînt, probabil, singurele cunsultate. Ca şi alţi contemporani — Rousseau de exemplu[8] — Voltaire îşi dă seama însă că informaţiile pe care le oferă acestea nu sînt complete şi nici exacte. Vorbind despre o asemenea lucrare — şi nu despre una dintre cele mai rele — el

---

[2] Voltaire, *Opere alese*, III, E.S.P.L.A. 1960, p. 306; Idem, *Oeuvres complètes*, t. 40, Hachette, Paris 18, p. 131 (în cont. *Oeuvres complètes*).

[3] Într-o scrisoare către Mme d'Epinai (5 august 1761) Voltaire se plîngea că pierderea Pondichéri-ului — cu consecinţele sale — îl costă un sfert din averea sa; *Oeuvres complètes*, t. 38, p. 305.

[4] Cînd regele Spaniei a trimis o flotă împotriva iezuiţilor din Paraguay, Voltaire a furnizat un vas al cărui coproprietar era; *Ibidem*, t. 36, p. 337. Îl întîlnim apoi trimiţînd împreună cu cîţiva prieteni un vas în India; *Ibidem*, t. 29, p. 407.

[5] V. R. Doumic, *La carrière diplomatique de Voltaire*, în «Revue de Deux Mondes», 15 sept. 1898, p. 453—466.

[6] *Oeuvres complètes*, t. 39, p. 245; Voltaire către d'Argental, 2 mai 1763.

[7] *Ibidem*, t. 38, p. 98. Voltaire către d'Argental, 1 noiembrie 1760; *Ibidem*, p. 293, Voltaire către Choiseul, 13 iulie 1761.

[8] Rousseau, *Discurs asupra inegalităţii dintre oameni*, E. S., Buc. 1958, p. 186.

spunea că ea „se adresează mai mult negustorilor decît filozofilor"[9], subliniind cu un alt prilej că „trebuie să citeşti cu un spirit de îndoială toate relatările care ne vin din aceste ţări îndepărtate. Ni se trimit mai degrabă mărfuri decît adevăruri de pe coastele Coromandel şi Malabar"[10]. Voltaire a căutat să suplinească deficienţele acestei literaturi prin lectura unor memorii inedite[11], ca şi prin obţinerea unor informaţii verbale.[12] Este evident că această documentaţie nu putea avea, în condiţiile respective, decît o valoare foarte scăzută;[13] pentru noi este importantă însă nu atît valoarea documentaţiei cît tendinţa lui Voltaire de a o face cît mai cuprinzătoare, ceea ce îi reuşeşte într-o însemnată măsură.

Interesul lui Voltaire faţă de ţările şi evenimentele legate de politica colonială s-a concretizat, printre altele, în redactarea unor lucrări cu caracter special[14] ca şi în rezervarea unor capitole destul de mari în unele din principalele sale scrieri istorice — *Essai sur les moeurs* şi *Précis du siècle de Louis XV*. Analiza aprecierilor pe care le găsim aici, împreună cu a celor răspîndite în întreaga sa operă ca şi în deosebit de vasta sa corespondenţă, ne permite înţelegerea felului cum apreciază Voltaire fenomenul colonial. Pentru aceasta este însă necesar să urmărim, chiar fără a intra în detalii, şi aprecierea unor chestiuni adiacente — descoperirile geografice cu cauzele şi consecinţele lor, metodele colonialiştilor, sclavajul, raportul între popoarele din alte continente şi europeni; este necesară, de asemenea, analiza referirilor concrete privind politica colonială a Franţei.

Voltaire consideră că ceea ce a determinat descoperirile geografice ca şi colonizarea ce le-a urmat a fost „industria umană" care a căutat noi teritorii peste mări şi ţări[15] — idee care se apropie, este drept insuficient de clar, de adevăratele cauze. În aceeaşi lucrare el revine însă asupra acestei idei considerînd că „ceea ce a determinat descoperirea Americii a fost un efort al filozofiei"[16]. Asemenea idei se întîlnesc însă rar în opera sa şi fără explicaţii suplimentare. În schimb, teza că descoperirile se datoresc goanei după înavuţire apare mult mai frecvent şi mai explicit. Încă în lucrarea amintită Voltaire sublinia că „puternicii Europei şi negustorii care îi îmbogăţesc n-au ca scop în toate aceste descope-

---

[9] A. Debidour, *L'indianisme de Voltaire*, în «Revue de la litterature comparée», 1924, p. 28.

[10] *Oeuvres complètes*, t. 11, p. 211. V. şi t. 10, p. 138, t. 44, p. 241, etc.

[11] *Ibidem*, t. 42, p. 10.

[12] *Ibidem*.

[13] A. Debidour, *op. cit.*, p. 34

[14] Aşa cum sînt *Relation du banissement des jésuites de la Chine, par l'auteur du compère Mathieu* (1768), în care Voltaire găseşte un nou prilej de a satiriza religia şi biserica; *Lettres chinoises, indiennes et tartares, à M. Pauw, par un bénédictin* (1776), şi mai ales *Fragments historiques sur quelques révolutions dans l'Inde, et sur la mort du compte de Lally* (1773), întocmită în scopul reabilitării lui Lally.

[15] *Oeuvres complètes*, t. 11, p. 200.

[16] *Ibidem*, p. 222.

riri decît noi comori"[17], idee dezvoltată mai ales în *Fragments sur l'Inde* (1773), fiind pusă aici în legătură cu decăderea moravurilor păturilor înstărite ale societății occidentale[18].

Indiferent însă de cauzele care au dus la descoperirile geografice, ele reprezintă, mai ales prin orizontul pe care l-au deschis, un eveniment deosebit de important și Voltaire vorbește deosebit de elogios despre cei care le-au realizat. Portughezii care „au avut gloria de a îndepărta pentru noi capătul pămîntului"[19] și-au creat astfel „o glorie la fel de durabilă ca și universul"[20]; merite revin și spaniolilor care, descoperind America, au realizat „un fel de nouă creație"[21]. În conformitate cu concepțiile sale asupra rolului personalității[22] — ce-i drept, puțin studiate încă — el atribuie o mare importanță acțiunilor întreprinse în această direcție de infantele don Enrico al Portugaliei și de Cristofor Columb, ultimul „dublînd pentru noi opera creației"[23].

Dar dacă descoperirile geografice constituie un eveniment deosebit de pozitiv, nu același lucru se poate spune despre urmările lor. Punîndu-și, ca mulți dintre contemporanii săi, „marea problemă de a ști dacă Europa a cîștigat pătrunzînd în America"[24], el răspunde negativ. Este adevărat că în 1734 Voltaire respingea[25] ideea, susținută mai ales de Montesquieu,[26] că descoperirea Americii ar fi sărăcit și depopulat Spania; mai tîrziu însă el va reveni asupra acestei chestiuni[27], subliniind în mod repetat urmările nefaste ale descoperirilor geografice, chiar pentru Peninsula Iberică. Aurul și diamantele aduse din colonii nu constituie o bogăție reală; ele au determinat însă pe portughezi „să înceteze de a cultiva adevăratele mine care sînt agricultura și manufacturile"[28], ceea ce nu poate fi considerat decît ca fiind deosebit de negativ de către un reprezentant al burgheziei. De altfel, Voltaire subliniază că aurul Americii n-a îmbogățit decît un mic număr de potentați; „publicul n-a cîștigat nimic de aici"[29], ba uneori a pierdut chiar. „Atîtea bogății i-au sărăcit pe portughezi... În această țară regele este bogat și poporul este sărac"[30]. Consecințe asemănătoare au avut descoperirile și pentru Anglia, deși aceasta, mai dezvoltată din punct de vedere economic — și Voltaire își dă seama de importanța acestui factor — a fost adevărata profitoare a

---

17 *Ibidem*, p. 209.
18 *Ibidem*, t. 29, p. 385.
19 *Ibidem*, t. 11, p. 202.
20 *Ibidem*, p. 50.
21 *Oeuvres complètes*, t. 11, p. 215.
22 „Nu s-a făcut aproape niciodată nimic în lume, spunea el în *Essai sur les moeurs*, decît prin geniul și fermitatea unui singur om care luptă împotriva prejudiciilor mulțimii sau care i le dă". *Ibidem*, p. 50.
23 *Ibidem*, p. 215.
24 *Ibidem*, p. 237.
25 *Ibidem*, t. 23, p. 244.
26 Montesquieu, *Scrisori persane*, E.S.P.L.A. 1957, p.
27 *Oeuvres complètes*, t. 29, p. 284—285; t. 11, p. 220, etc.
28 *Ibidem*, t. 11, p. 293.
29 *Ibidem*, t. 29, p. 384.
30 *Ibidem*, t. 11, p. 239.

lărgirii lumii cunoscute. Referindu-se la luptele Angliei pentru colonii din vremea războiului de șapte ani, filozoful arăta că ele „au îmbogățit o parte a națiunii engleze, în timp ce cealaltă gemea sub povara impozitelor celor mai riguroase" [31].

Printre urmările negative ale descoperirilor geografice pentru Europa Voltaire mai menționează creșterea prețurilor ca și transformarea consumului produselor coloniale dintr-un lux într-o necesitate — evident pentru anumite categorii ale societății. Dar una din consecințele cele mai grave, asupra căreia revine în mod repetat, este schimbarea care s-a produs în relațiile internaționale. Deși „primele călătorii au avut ca obiect să unească toate națiunile" [32], deși „comerțul este făcut pentru a fi legătura națiunilor, pentru a consola pămîntul și nu pentru a-l devasta" [33] — remarcăm această idee valoroasă emisă încă în secolul XVIII — s-a ajuns la rezultate cu totul contrarii. Acest fapt care s-a datorat după părerea sa „industriei și furiei oamenilor" [34], care a avut drept consecință că „națiunile noastre (europene — n. n.) comerciante s-au luptat în America și Asia oridecîte ori și-au declarat război în Europa" [35], epuizîndu-și forțele pentru a se distruge la „capătul lumii". Condamnarea de către Voltaire a acestei situații nu poate surprinde; este cunoscută, chiar dacă nu îndeajuns studiată, poziția sa de constantă blamare a războiului — să ne amintim de excelentele, dar nu singurele, pagini din *Candide*.

„Funeste" pentru Europa, descoperirile și colonizarea care le-a urmat au fost și mai nefaste pentru popoarele din Asia, Africa, America. Fără a împărtăși ideea lui Rousseau despre „bunul sălbatic", Voltaire a dovedit, în general, o atitudine de înțelegere și compătimire față de populația celor trei continente. Ideile sale din acest domeniu trebuie analizate însă cu multă atenție, altfel existînd riscul de a se ajunge la o schemă rigidă, neconformă cu adevărul. Trebuie să avem în vedere mai ales modul diferit în care sînt apreciate diversele populații. Astfel, el exprimă adesea o mare admirație față de indieni și chinezi, cărora le subliniază în repetate rînduri vechimea civilizației, înaltul grad de cultură și superioritatea morală [36] ca și faptul că Europa le datorează o mare parte a cunoștințelor sale științifice [37]. Filozoful francez are aprecieri favorabile, chiar dacă nu în mod constant, și asupra băștinașilor

[31] *Précis du siècle de Louis XV*, p. 372—373.

[32] *Oeuvres complètes*, t. 11, p. 236.

[33] *Précis du siècle de Louis XV*, p. 239.

[34] *Oeuvres complètes*, t. 12, p. 242.

[35] *Ibidem*, t. 11, p. 236. „Complicația intereselor politice a ajuns la un punct că o lovitură de tun trasă în America poate fi semnalul încleștării Europei". *Ibidem*, p. 242.

[36] Subliniind acest fapt Voltaire și-a exprimat chiar intenția de a pleca în India — Voltaire către Chabanon, 7 dec. 1767, *Oeuvres complètes*, t. 42, p. 10. Nu există însă nici un motiv să credem că ar fi fost într-adevăr hotărît să plece, fie în India, fie în Louisiana — cum mărturisea cu un alt prilej. Mult mai reală fusese amenințarea tatălui său de a-l trimite în colonii, drept pedeapsă a purtării sale din tinerețe; cf. Derjavin, *Voltaire*, Buc. 1947, p. 16.

[37] Vezi și A. Debidour, *op. cit.*, p. 29.

din America. Aceştia „cunosc onoarea despre care sălbaticii noştri din Europa (les rustres — n. n.) n-au auzit niciodată vorbindu-se. Ei au o patrie pe care o iubesc şi o apără; încheie tratate; se luptă cu curaj şi vorbesc adesea cu o energie eroică"[38]. Cu totul altfel însă îi apreciază Voltaire pe negri. După părerea sa aceştia ar fi o rasă inferioară, fără capacităţi intelectuale şi calităţi morale[39], susţinînd chiar că însăşi natura i-a plasat într-o stare de inferioritate, făcîndu-i prin aceasta să devină sclavii altor oameni[40], idee care va fi larg folosită de ideologii burghezi ai colonialismului. Chiar dacă el compătimeşte, după cum vom vedea, situaţia sclavilor negri, referirile sale asupra populaţiei africane sînt aproape întotdeauna însoţite de aprecieri dispreţuitoare la adresa lor.

Cauzele acestor aprecieri diferite trebuie căutate, credem, în concepţiile generale ale lui Voltaire. Ca filozof, el nu putea să nu aprecieze pe indieni şi pe chinezi, popoare cu o filozofie foarte dezvoltată; în schimb, populaţiile africane, aflate atunci pe o treaptă inferioară de dezvoltare, nu puteau să se bucure în ochii săi de prea multă stimă. Ca umanist însă, el va manifesta o anumită înţelegere faţă de ele.

Pentru o mai bună înţelegere a ideilor lui Voltaire în această privinţă, este însă absolut necesar să urmărim, şi comparaţia pe care o face între europeni şi popoarele din celelalte continente, afirmaţiile repetate privind superioritatea primilor. Este deosebit de interesant de urmărit aici nu atît sublinierea superiorităţii europenilor asupra populaţiilor din Africa şi Asia — considerată de Voltaire ca rezultînd din însăşi natura lucrurilor[41] — cît asupra indienilor şi chinezilor. Recunoscîndu-le superioritatea asupra europenilor în antichitate, el va sublinia cu mîndrie că situaţia s-a schimbat. „Aceste popoare erau altădată mult superioare popoarelor noastre occidentale în toate artele şi meşteşugurile. Dar noi am recîştigat timpul pierdut"[42]. Superioritatea europenilor se manifestă îndeosebi în domeniul artelor — şi este cunoscut locul important pe care îl ocupă acestea în concepţia istorică a lui Voltaire — domeniu în care celelalte popoare, „în ciuda antichităţii lor şi în ciuda a tot ce natura a făcut pentru ele"[43], nu sînt decît barbari sau copii în comparaţie cu europenii[44]; această situaţie rezultă dintr-o „mare superioritate de spirit şi curaj"[45], de „geniu şi forţă"[46] a

[38] *Oeuvres complètes*, t. 10, p. 14.

[39] *Ibidem*, t. 11, p. 201—203, etc. Ideea este asemănătoare cu cea intitulată în primele ediţii ale lucrării lui Raynal, *Histoire philosophique et politique du commérce et des établissements des Européens dans les deux Indes*; vezi Ives Benot, *Diderot, Pechmeja, Raynal et l'anticolonialisme*, în „Europe", 405—406, janvier—fevrier 1965, p. 140.

[40] *Ibidem*, p. 218—219.

[41] *Oeuvres complètes*, t. 11, p. 219, 234.

[42] *Ibidem*, p. 208.

[43] Influenţa lui Montesquieu este evidentă deşi Voltaire nu a preluat decît parţial ideea acestuia asupra rolului climei.

[44] *Oeuvres complètes*, t. 11, p. 208.

[45] *Ibidem*, p. 213.

[46] *Précis du siècle de Louis XV*, p. 328.

acestora din urmă, asupra căreia revine în mod repetat şi care ne arată limitele filozofului francez, determinate de apartenenţa sa socială.

Superioritatea europenilor a determinat, după Voltaire, şi succesele lor în celelalte continente, şi aici merită să fie semnalată importanţa pe care o acordă avansului economic al Europei. „Occidentul, spunea el în 1767, n-a ajuns să reprezinte ceva decît datorită industriei"[47], în supunerea teritoriului de peste mări un rol important jucînd marina şi armamentul său perfecţionat, la aceasta adăugîndu-se şi explicaţii de natură politică şi psihică.

Indiferent însă de felul cum apreciază Voltaire populaţiile celorlalte continente, el subliniază în repetate rînduri urmările nefaste pentru acestea ale descoperirilor geografice şi colonizării. „Popoarele noastre europene, spunea el în 1773, nu au descoperit America decît pentru a o devasta şi a o stropi de sînge, pentru ca în felul acesta să aibă cacao, indigo, zahăr.... chinină"[48], idee întîlnită şi în alte părţi. Condamnarea metodelor barbare folosite de colonialişti l-a condus fireşte pe Voltaire la concluzia că pătrunderea lor în alte continente a fost funestă pentru dezvoltarea acestora. După părerea sa „indienii ar fi fost popoarele cele mai fericite din lume dacă ar fi rămas necunoscute tătarilor şi nouă" [49], apropiere a cărei elocvenţă face inutile comentariile.

Printre cauzele care au determinat ca europenii să fie priviţi de popoarele celorlalte continente ca „duşmani ai naturii umane"[50] trebuie considerat şi sclavajul. Este adevărat că la Voltaire condamnarea sclaviei nu apare la fel de categoric ca la Rousseau; ea se întîlneşte însă aproape întotdeauna atunci cînd este vorba de această instituţie. El combate astfel părerile lui Puffendorf şi Grotius care duceau spre recunoaşterea legitimităţii sclaviei[51], apreciind în schimb combaterea oricărui fel de sclavaj de către Montesquieu[52]. Trebuie subliniat însă că aprecierea sclavajului ca fiind contrar legilor naturii nu este urmată la Voltaire, ca şi la Montesquieu, de altfel, de concluzii practice. Deşi afirmase că „din toate războaiele, cel mai just şi poate singurul just este cel al lui Spartacus"[53] el nu se va pronunţa totuşi pentru desfiinţarea sclaviei, mulţumindu-se doar cu condamnarea ei pe plan teoretic şi compătimirea „tristei situaţii a sclavilor" [54]. Faptul nu poate să ne

---

47 *Ibidem*, t. 41, p. 402.

48 *Ibidem*, t. 29, p. 384. La fel se prezintă lucrurile şi în India. „Les Albuquerques et leurs successeurs ne purent parvenir à fournir du poivre et des toiles en Europe que par le carnage". *Ibidem*.

49 *Ibidem*, t. 17, p. 440.

50 *Précis du siècle de Louis XV*, p. 327.

51 Respingînd afirmaţia lui Grotius că un captiv nu are dreptul să fugă, Voltaire se întreabă: „De ce nu spune el că şi cine e rănit n-are dreptul să se panseze? Natura hotărăşte împotriva lui Grotius". *Oeuvres complètes*, t. 17, p. 440.

52 *Ibidem*, t. 31, p. 305.

53 *Ibidem*, t. 17, p. 440.

54 *Précis du siècle de Louis XV*, p. 446. Vezi şi pasajul din *Candide* unde eroul întîlneşte un sclav pedepsit.

surprindă dacă avem în vedere că, cu tot umanismul său, Voltaire aparținea acelei categorii a burgheziei franceze interesată în afacerile comerciale de peste mări și care, în perioada revoluției, se va pronunța pentru menținerea sclaviei în colonii.

Abordînd problema colonială Voltaire nu putea pierde prilejul de a ataca încă o dată biserica și religia catolică. El subliniază strînsa legătură dintre colonialiști și biserică, datînd încă din perioada descoperirilor spaniolilor care „dădeau aproape întotdeauna numele unui sfînt teritoriilor pe care le acaparau și care zugrumau băștinașii în numele unui sfînt" [55]. Pătrunzătorul său spirit de observație îl duce lesne la concluzia că acțiunea bisericii nu a avut alt scop decît să întărească poziția cuceritorilor. „Europenii n-au predicat religia lor din America pînă în Japonia decît pentru a-i face pe oameni să servească, ca niște turme de vite, lăcomiei lor de nesăturat" [56]. Clericii întrebuințați în acest scop au o comportare la fel de imorală ca și cei rămași în Europa. Misiunile de călugări trimise în India, de exemplu, „se ocupă de afaceri profane sub pretextul celor spirituale și cîștigă adesea mai mulți bani decît suflete" [57]. În plus, ei sprijină măsurile de teroare ale colonialiștilor[58].

Condamnarea diferitelor aspecte ale colonialismului, ca și condamnarea cuceririlor în general îl conducea în mod firesc pe Voltaire la blamarea cuceririlor coloniale, chiar dacă el nu face acest lucru suficient de clar întotdeauna iar uneori păstrează unele rezerve asupra cărora vom reveni. „Dacă filozofia și justiția s-ar amesteca în certurile oamenilor, spunea el în legătură cu conflictul anglo-francez pentru Canada, ele i-ar face să vadă că englezii și francezii își disputau o țară asupra căreia nu aveau nici un drept" [59]. De altfel, uneori el se îndoiește de utilitatea cuceririlor coloniale. Vorbind tot despre Canada, el spunea că „dacă a zecea parte a banilor înghițiți de această colonie ar fi fost întrebuințați pentru defrișarea terenurilor necultivate din Franța, s-ar fi obținut un cîștig considerabil" [60]. Aceeași idee, întărită probabil de insuccesele comerțului francez în India, o întîlnim și mai tîrziu. „Adevăratele bogății, spunea el în 1770, sînt la noi, ele constau în industria (în sensul de totalitate a activităților — n.n.) noastră" [61]. El subliniază totuși importanța comerțului cu celelalte continente. „De la Vasco de Gama negustorii sînt cei care au schimbat fața lumii" [62] spunea el în 1773, pronunțîndu-se însă pentru un comerț pașnic.

Analiza celor de mai sus dovedește interesul manifestat de Voltaire față de problema colonială și permite formarea unei imagini asupra

---

55 *Oeuvres complètes*, t. 11, p. 244.
56 *Ibidem*, p. 215.
57 *Précis du siècle de Louis* XV, p. 365.
58 *Oeuvres complètes*, t. 11, p. 221.
59 *Précis du siècle de Louis* XV, p. 337. El admite însă obținerea unor teritorii în mod pașnic.
60 *Ibidem*, p. 369.
61 *Ibidem*, t. 43, p. 112.
62 *Ibidem*, t. 92, p. 385.

concepțiilor sale în acest domeniu. Această imagine ar fi însă incompletă și chiar inexactă dacă am neglija aprecierile sale asupra politicii coloniale a Franței, aprecieri care diferă în mare măsură de cele privind fenomenul colonial în general. De data aceasta nu mai vorbește filozoful ci burghezul interesat în dezvoltarea comerțului colonial, acționarul Companiei Indiilor. Din aceste motive, Voltaire se dovedește un constant susținător al politicii coloniale franceze. Faptul acesta apare deosebit de clar în vremea războiului de șapte ani. Fiecare eveniment al luptei coloniale anglo-franceze este viu comentat de Voltaire în bogata sa corespondență; de altfel, părerile exprimate aici sînt mai interesante decît cele întîlnite în lucrări, el exprimîndu-se aici mai deschis. El a salutat cu căldură succesele Franței [63]; dar reflecțiile cele mai importante i le-au prilejuit lui Voltaire nu atît succesele cît insuccesele acesteia, mult mai numeroase în secolul XVIII. Este adevărat că aprecierile exprimate în corespondență sînt uneori foarte puțin filozofice. „Mă tem, scria el în vremea războiului de șapte ani, să nu se ducă totul dracului, pe mare și pe uscat" [64]. Și dacă, judecînd după aprecierile sale generale, Voltaire nu pare convins de utilitatea coloniilor, atunci cînd se referă la Franța lucrurile se schimbă. Din stăpînirea Louisianei, spune el, francezii ar putea avea venituri importante; „de aici s-ar putea obține tutun, mătase, indigo, mii de mărfuri utile, și s-ar putea face un comerț mai util încă cu Mexicul" [65].

Oricît ar dori însă Voltaire realizarea unor succese în acest domeniu, el este nevoit să constate că Franța a rămas în urma altor puteri coloniale și în special în urma Angliei [66]. Cauzele acestei situații sînt, după cum rezultă din analiza operei sale, multiple. Una din ele o constituie, după Voltaire, și situația geografică a Angliei. Poziția insulară a determinat în mod necesar dezvoltarea marinei și comerțului ceea ce a conferit Angliei superioritatea asupra Franței [67]. Aceasta însă nu este singura cauză; ei îi trebuie adăugate altele, decurgînd din situația internă a Franței și din psihologia francezilor.

După părerea sa, exprimată în mai multe rînduri, francezii nu au înclinații pentru expansiunea colonială într-o măsură egală cu englezii și olandezii [68]. Ca urmare a acestui fapt ei „nu au știut să facă niciodată mari stabilimente în afară" [69]. Dimpotrivă, francezii organizau turniruri și se preocupau de certuri interne în vreme ce alte puteri își formau vaste imperii coloniale. „Nefericirea pe care a avut-o multă vreme

---

[63] *Précis du siècle de Louis XV*, p. 446.

[64] *Oeuvres complètes*, t. 37, p. 331. (V. și t. 44, p. 227). Voltaire către d'Argental. 30 noiembrie 1759.

[65] Considerat ca praf rău mirositor în altă parte.

[66] *Oeuvres complètes*, t. 38, p. 98, Voltaire către d'Argental, 1 noiembrie 1760. V. și t. 38, p. 51.

[67] *Ibidem*, t. 11, p. 247.

[68] *Ibidem*, t. 29, p. 386; *Précis du siècle de Louis XV*, p. 368.

[69] *Oeuvres complètes*, t. 11, p. 239.

Franţa de a fi neglijat marea"[70] a avut drept consecinţă faptul că ea a venit tîrziu la împărţirea celor două lumi şi aceasta constituie, sublinia Voltaire, una din cauzele principale ale dezastrelor pe care ea le-a suferit[71].

O altă cauză, pe care însă filozoful francez ne lasă mai mult s-o subînţelegem, este lipsa unor conducători capabili să îndrume acţiunile Franţei în vederea realizării unei active politici coloniale — şi am văzut ce importanţă acordă el personalităţilor. Încercările cîtorva conducători — Henri IV, Richelieu, Louis XIV, Colbert, Law — deşi lăudabile, nu au avut continuitate[72]; au lipsit asemenea oameni în momentele cruciale şi mai ales în secolul XVIII — laudele adresate lui Choiseul datorîndu-se mai mult unor considerente personale. — Voltaire vizînd adesea incapacitatea şi lipsa de înţelegere a guvernului lui Ludovic al XV-lea în problemele coloniale. Era fireşte aici o subliniere a neputinţei statului feudal de a satisface interesele burgheziei.

A mai contribuit la această rămînere în urmă şi felul în care a fost condusă Compania franceză a Indiilor, afacerile necinstite, amestecul acesteia în momente nepotrivite în afacerile băştinaşilor[73], cruzimea de care s-a dat uneori dovadă[74]. Dar o cauză deosebit de importantă rezultă din însăşi situaţia social-politică a Franţei, din poziţia pe care o ocupă negustorii — cei mai interesaţi în această problemă — în societate. Făcînd o comparaţie cu situaţia negustorilor din Anglia, Voltaire spune într-un pasaj din *Lettres philosophiques* care merită să fie citat în întregime: „Negustorul (francez — n.n.) aude el însuşi vorbindu-se atît de adesea cu dispreţ de profesia sa, încît el este destul de prost pentru a roşi; nu ştiu totuşi cine este mai util unui stat, sau un senior bine pudrat, care ştie precis la ce oră se scoală regele, la ce oră se culcă şi care îşi dă aere de măreţie jucînd rolul de sclav în antecamera unui ministru, sau un negustor care îşi îmbogăţeşte ţara, dă din cabinetul său ordine la Surate şi Cairo şi contribuie la fericirea lumii"[75]. Subliniere hotărîtă a superiorităţii burgheziei asupra nobilimii, proclamare a drepturilor celei dintîi la obţinerea puterii politice, acest fragment subliniază că Voltaire s-a străduit, în căutarea cauzelor rămînerii în urmă a Franţei din punct de vedere colonial, să analizeze lucrurile în profunzimea lor, chiar dacă nu a reuşit întotdeauna.

Datorită tuturor cauzelor menţionate, situaţia colonială a Franţei nu era dintre cele mai frumoase, şi filozoful subliniază adesea acest lucru. Referindu-se la rămînerea în urmă a Franţei în acest domeniu şi la insuccesele ei maritime, el scria în 1759 marchizei de Deffand: „Judecaţi, după toate acestea, dacă istoria Franţei este o bucată frumoasă

---

[70] *Oeuvres complètes*, t. 12, p. 388.

[71] *Ibidem*. t. 29, p. 385.

[72] *Ibidem*, t. 40, p. 131.

[73] *Ibidem*, t. 29, p. 386—387; t. 40, p. 129, etc.

[74] *Ibidem*, t. 37, p. 300.

[75] *Ibidem*, t. 23, p. 68.

care să merite să fie tratată şi citită"[76]. Fragmentul ni se pare reprezentativ şi pentru importanţa pe care Voltaire o acordă problemei coloniale în istoria unei ţări.

Consemnînd rămînerea în urmă a Franţei în lupta pentru colonii el nu pare totuşi dispus să renunţe la ideea că ea poate deveni o mare putere colonială — deşi uneori face asemenea afirmaţii. Pentru aceasta vor trebui luate însă măsuri energice. El vorbeşte adesea de necesitatea unor forţe maritime şi armate puternice, care să fie întrebuinţate în acest scop şi să asigure interesele Franţei. „Aş dori, scria el în 1764, să facem în această privinţă mai mult, să cheltuim mai puţin, şi să nu ne amestecăm să facem nababi decît atunci cînd vom avea destule trupe ca să cucerim India"[77]. Reţine atenţia faptul că de data aceasta, atunci cînd este vorba de interesele concrete, Voltaire renunţă la condamnarea cuceririlor, dimpotrivă le propovădueşte. Pentru realizarea acestor scopuri era necesar însă un stat care să ţină seama de interesele burgheziei, clasa cea mai interesată în afacerile comerciale. Acest stat nu putea fi statul feudal şi condamnarea repetată a moliciunii acestuia în problema colonială, dovedeşte că Voltaire înţelegea acest lucru, chiar dacă el nu merge pînă la proclamarea în mod deschis a necesităţii unui stat burghez.

Analiza concepţiilor lui Voltaire asupra problemei coloniale arată că poziţia acestuia este deosebit de complexă; ideile valoroase se împletesc uneori cu idei de-a dreptul colonialiste. La fel ca şi alţi ideologi din perioada începuturilor colonialismului[78] el nu poate fi plasat hotărît nici în tabăra colonialistă nici în cea anticolonialistă, decît în cazul în care analizăm izolat afirmaţiile sale. Analiza de ansamblu a acestora ne duce însă la concluzia că el a ocupat o poziţie intermediară. Plasîndu-se pe o poziţie progresistă în aprecierile sale asupra fenomenului colonial în ansamblul său, el poate fi considerat în schimb pentru consideraţiile asupra politicii coloniale a Franţei, ca un adevărat precursor al ideologiei colonialiste franceze de mai tîrziu. Fireşte, aceste aprecieri nu trebuie absolutizate; pentru că, în primul caz el a emis uneori idei retrograde — despre inferioritatea negrilor, de exemplu; la fel, deşi luptă pentru o politică colonială franceză activă el nu admite, în general, folosirea în acest scop a unor procedee barbare.

Trebuie să notăm apoi discordanţa care există uneori între ideile exprimate în operele sale şi cele din bogata sa corespondenţă. Ideile cele mai progresiste apar cu precădere în prima categorie şi faptul nu este surprinzător. Lucrările erau destinate unui cerc larg de cititori şi Voltaire nu putea expune aici idei care ar fi contravenit concepţiilor sale generale; în scrisori însă el se putea exprima mult mai liber — şi ideile privind politica colonială a Franţei sînt expuse cu precădere în corespondenţă. Atunci cînd ideile emise în lucrări contravin cu cele din scri-

[76] *Précis du siècle de Louis XV*, p. 331.
[77] *Oeuvres complètes*, t. 40, p. 131; Voltaire către Gilli, dec. 1764.
[78] Vezi J. Bruhat, *Un retour aux sources: colonialisme et anticolonialisme au temps de Robespierre*, în «La Pensée», nr. 100, nov.-dec. 1961, p. 43.

sori, trebuie să apreciem ca fiind exacte pe acestea din urmă, fireşte cu multă atenţie cînd este vorba de o mare diferenţă în timp. Nu trebuie să uităm însă că tocmai lucrările sînt cele care au exercitat o influenţă asupra contemporanilor — Raynal de exemplu[79].

Subliniind contradicţiile care există în referirile sale asupra problemei coloniale trebuie să arătăm că ele au explicaţia în apartenenţa sa burgheză. Faptul că acum burghezia este interesată în dezvoltarea progresistă a societăţii a determinat caracterul progresist al concepţiilor sale în aprecierea fenomenului colonial în general; apărînd interesele acesteia el trebuia însă să ajungă, în probleme concrete la aprobarea colonialismului, cu atît mai mult cu cît spre aceasta duceau şi interesele sale materiale. Privind lucrurile în felul acesta, nu mai apare ca surprinzător faptul că acelaşi om care se pronunţase pentru cucerirea Indiei l-a binecuvîntat pe fiul lui Franklin cu cuvintele „God and liberty"[80]; înţelegem dimpotrivă că aceste contraziceri sînt absolut fireşti.

---

79 Ives Benot, *op. cit.*, p. 139.

80 Este interesant de menţionat şi faptul că în 1768 Voltaire prevăzuse puterea la care vor ajunge coloniile engleze din America; *Précis du siècle de Louis* XV, p. 374.